

Firudin QURBANSOY

AMK-nın dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Ünvan: Bakı şəhəri, Yasamal rayonu, Ə.Ələkbərov küç. 7
E-mail: fqurbansoy@gmail.com

XƏLƏTLƏ MÜKAFATLANMANIN TARİXÇƏSİ

***Xülasə:** Məqalədə İslam mədəniyyət ənənələri içərisində kamil sənətkarlara ən yüksək mükafat kimi hökmdarların xələt təqdim etməsi ənənəsinin tarixçəsi araşdırılır. Mənbələr əsasında yazılan araşdırmada tarixi fakt kimi şeir nümunələrindən də istifadə olunub.*

***Açar sözlər:** Burdə qəsidəsi, Kəəb ibn Züheyr, xirqə, əba, xələt*

Xalq nağıllarında şahın hansısa bir adamdan ağıllı söz eşidib bəyəndiyi an çıxırdığı bir cümlə uşaq zamanlarından çoxumuzun qulaqlarında indi də qalır: “Ay mənə istəyən, bu adama xələt versin!”. Hamı şahı çox istədiyini göstərmək üçün bəhsə-bəhs qonşusundan daha çox “xələt” (nəmər – pul) verməyə çalışır. Həmin adam o qədər xələt alır ki, “dünya malından qəni (varlı) olur.”

Azərbaycanda toy adətlərində iki növ xələtvermə olub: bəyə və musiqiçilərə. Bəyə verilən xələt haqqında etnoqraf H.A.Quliyev “Azərbaycanda ailə məişətinin bəzi məsələləri” kitabında yazırdı: “Toyun axırıncı günü “bəy durdu” adəti icra edilirdi. Bu adət şəhərlərdə bəy hamamdan gələndən sonra, yəni öz bəylik paltarlarını geyəndən sonra həyata keçirilirdi. Bəy toyxanaya gətirilir və pulyığma başlanırdı. Qohum-əqrəba ona xalat (XƏLƏT) adı ilə paltarlıq parça bağışlayır, boynuna salırdılar, xonça verirdilər” [18, s. 76]. Yeni qurulan gənc ailələrə maddi dəstək verməkdən ötrü xalqımızın hər məqamdan istifadə edib bunu ənənəyə çevirməsi təqdirəlayiqdir.

Musiqiçilərə verilən xələt isə, ancaq dövriyyədə olan əsginas nümunələri şəklində olurdu. Musiqiçilərin bunu toy adamlarından, hətta tələb ədasıyla istəməyində heç bir qəbahət yoxdu; yəni mən öz sənətimi göstərmişəm, buyur, sən də aldığın həzzə görə sənətkarın haqqını ödə. Ozan Dədə Ələsgərin (12.03.1821-09.03.1926) “Sarıköynək” rədifli qoşmasının möhürbəndində bu ovqat qələmə alınıb:

Tuti dilli, sərv boylu Salatın,

Yoxdu mərhəməti bu səltənətin.

Göndər gəlsin Ələsgərin XƏLƏTİN,

***Eyləmə əməyin zay, sarıköynək** [23, s. 125].*

Toyların sonunda bəytərifləri zamanı “xələt almaq” xüsusi bir ritualdır. Xanəndə və ya aşıq xoşagələn həzin avaz üstündə gəzişmələr edə-edə oxuyur, hansı şəxsə işarə olunursa, kimin adı çəkilirsə, o da durub musiqiçilərə qulpundan çıxan qədər əsginas əta edir.

*Sənə qurban olum oğlan anası,
Başına örtübdür Şirvan laləsi,
Silinsin könlünün qalmasın pası.
Oğlun olsun 12 oğul atası
Görüm, a bəy, toyun mübarək olsun,
Apardığı qız da sənə yar olsun!*

*Dənizdə oynayır nəhəng bir balıq,
Gəlini saxlasın göydəki xalıq,
Dəf çalana xələt, mənə arxalıq,
Görüm, a qız, toyun mübarək olsun,
Götürdüyün qədəm xoş qədəm olsun!*

*Həccə gedib oldum həclər həcisi,
Mən olmuşam şirinlərin acısı.
Bizə xələt versin oğlan bacısı
Görüm, a bəy, toyun mübarək olsun,
Apardığı gəlin xoş qədəm olsun!*

*Xonçaya qoyulub noğulnan badam,
Toyunu eylərəm, ürəkdən şadam.
Sağ olsun toyuna yığılan adam,
Görüm, a bəy, toyun mübarək olsun,
Apardığı gəlin xoşqədəm olsun!*

Abşerondakı toy məclislərinin sonunda meyxanaçılar da 1-2 saat yarışandan sonra, əsas meyxanaçı toy adamlarını tanıyan bir nəfərin suflyorluğu ilə məclisdə iştirak edənləri adbaad qafiyəli misralarla “xələt” verməyə çağırır. İmkanlı adamların şəninə bir neçə bəndlik xüsusi meyxana söylənir, təbii ki, bu vaxt mükafatlanma daha da çox olurdu. Ümumi çağırış repertuarından kiçik örnək:

*Anadan kim var ki, dərdə yanası,
Bizə xələt versin bəyin anası...
Əmanətimiz var bizə çatası,
Çağırın gətirsin, bəyin atası...*

*Qoy dünəndə qalsın dərdin acısı,
Bizə xələt versin gəlin bacısı...
Həmişə uca olsun görüm başları,
Xələtimizi versin bəy qardaşları...*

*Bu toyda bilinmir adam sayısı,
Bizə xələt versin bəyin dayısı...
Dəryada qərq olub Nuhun gəmissi,
Bizə xələt versin bəyin əmissi... və s.*

Adı çəkilənlərin kişilərin özləri, xanımlarınsa ya əri, ya da oğlan övladı xələt üçün ayrılmış böyük qutuya (çox vaxt qarmon alətinin qılafına) nəmərlərini salardılar, xələt verməmək əskiklik sayıldığı üçün hər kəs imkanından daha çox xərcləməyə çalışırdı.

Musiqiçilərin, şair-xanəndələrin, aşuqların toy adamlarından aldığı qələmiyyənin (qonorarın) “xələt” adlanmasının xüsusi tarixçəsi var. Bu tarixçə ərəblərin klassik şairi Kəəb bin Züheyri (569-647) adı ilə bağlıdır. Kəəb bin Züheyri nəsli şairlərlə doludur: şəcərəsinə görə, bin Əbu Sülma, bin Rəbiyyə, bin Rəyah, bin Əl-Əvam, bin Qürrət, bin Əl-Haris, bin Mazən, bin Xələvət, bin Sülbə, bin Səvr, bin Hərmə, bin Latəm, bin Osman, bin Məzinə kimi tanınır. Şair Müzeynə qəbiləsindəndir, atası müəlləqə (cahiliyyə zamanı Kəbə divarından asılan seçmə 7 qəsidə) şairi Züheyri, babası Əbu Sülma, qardaşı Büceyr, oğlu Ukbə, nəvələri Əvvam və Qureyd, xalaları Xansə ilə Sülma da şair olublar.

Şeytanın cazibəsinə düşüb mənəmliyini göstərməklə ətraf mühitdən fərqlənmək üçün şair İslamı qəbul etmək istəmirdi. Cahil qalmaqla kifayətlənməyib, müsəlman olanların sayı artdıqca, Kəəbin İslama və onun Peyğəmbərinə qəzəbi tutur, çox ağır sözlərlə həcvlər yazırdı. Poeziya ərəblərin həyat tələbatlarının əsəsindən olduğu üçün, xalq arasında təsiri də böyükdü.

Hələ çox-çox öncələr Peyğəmbərimizin gələcəyi barədə Musa Peyğəmbərə endirilən Tövratda məlumat var. İbn Abbasdan “razı – Allahü anhümâ” belə rəvayət edilmişdir: “Peyğəmbər əfəndimizin “səllallahü təälâ aleyhi və səlləm” Tövratda “Əhməd, Dahuk, Kattal, dəvəyə minən və *yun xirqə geyən*, aza qane qalan, qılıncı həmişə yanında olan” – kimi isim və sifətlərlə keçdiyini xəbər verib [15, s. 41].

Peyğəmbərin təvəllüdündən 6 əsr öncə Kəəb adlı bir şair onu mədh edən şeir yazmışdı. Nur əd – Din Əbd ər-Rəhman ibn Əhməd Cami (18.08.1414-19.11.1492) “Şəvahid ün – Nübüvvə li-təqviyəti əhlil-fütüvvə” (Peyğənbərlik təqvaları və fəthlərinə şahidliklər) adlı əsərində bu barədə yazılı mənbələr əsasında qeydlər edib: “Kə’b bin Lüey bin Gəlib, Rəsûlullahdan “səllallahü aleyhi və səlləm” beş yüz altmış il öncə yaşamışdır. Tövrat və İncil əhlindən Peyğəmbər əfəndimizin mədhini və vəsflərini eşitmişdi. Xütbələrində həmişə eşitdiyi bu vəsfləri və mədhləri söylərdi. Ərəbcə beytin tərcüməsi həmən mədhiyyədəndir:

*İnsanlar gəflətdə ikən gəlir uca Peyğəmbər,
Məhəmməddir, doğrudur, ondadır doğru xəbər!* [15, s. 58].

Bu faktı bilənlər çox təəccüb edirdi ki, Tövrat və İncildə vəd olunan Peyğəmbər artıq aramızdadır, ancaq 560 il öncə yaşamış adaşından fərqli olaraq, bu

mürtəd küfrə aparan şeirləri ilə xalqı çaşdırır. Tərəddüd edənləri düz yola gəlməkdən sarpdınan kifayət qədər ustalıqla yazılmış bu şeirlər insanları qəzəbləndirir, şairin ölümünə fətva verməsini Rəsul-Allahdan tələb edirdilər. Şairin qardaşı Büceyri Kəəbin yanına Peyğəmbər (s.ə.s.) göndərdi ki, onu düz yola çağırırsın. Bu ərəfəyə aid də hədis var. “Meymunə “razı Allahü anhâ” belə anlatmışdır: Rəsul Allah – səllallahü əleyhi və səlləm – bir gecə mənim evimdə idi. Abdəst almaq üçün qalxmışdı. Üç kərə “Ləbbeyk” dediyini eşitdim.

– Ya Rəsul – Allah, orada kim var, kiminlə qonuşursunuz? – deyə soruşdum. Bəni – Kə’b qəbiləsinin şairi, Məkkədə öldürüləcəklərini zənn etmişlər, məndən yardım istədi, buyurdu. Üç gün sonra Bəni – Kə’b qəbiləsindən bir kimsə gəldi. Rəsul Allah – səllallahü əleyhi və səlləm – ilə namaz qıldı. Sonra bir şeir oxudu. Şeirdə Rəsulullahdan – səllallahü əleyhi və səlləm – yardım istədiyini anlamırdı. Rəsul Allah – səllallahü əleyhi və səlləm – “Ləbbeyk, Ləbbeyk” buyurdu. Sonra Mədinədən dışarıya çıxıb, Ravhada qonaqladı. Havada bir bulud gördülər. Bəni – Kə’b qəbiləsinə yardım üçün gəlmişdir, buyurdu” [15, s. 235].

Kəəb Hicrətin 9-cu ilində, 630-cu ildə Mədinəyə, Peyğəmbərin hüzuruna gəldi, ənsar və mühacirlərdən ibarət bir məclisdə islamı qəbul edib Rəsul-Allahın şərəfinə bir qəsidə oxudu. Qəsidə ərəbcə “qəsd” sözüdür, məqsəd mənasını daşıyır. Qəsidə yazan şairə farsca “qəsidəsəra, qəsidəpərdaz”, qəsidə oxuyana isə “qəsidəqu” deyirlər. Ərəb şairləri hansısa bir istək məqsədilə məmduhlarına (tərif etdikləri) maddi imkan sahiblərinə qəsidə ünvanlayırdılar. Əsas istək mətləbinə keçməzdən əvvəl şairlər qəsidənin “nəsəb” adlanan hissəsində lirik təsvirlər, və ya insanın kövrək hissələrinə toxuna biləcək hadisə nəql edirdilər. Kəəb ibn Zühəyr də əsas məqsədini söyləməzdən öncə sevgilisi ceyran gözlü Suadın yaşadığı yerdən zorla aparılmasını yanıqlı təsvir edəndən sonra deyir ki, bu məni incitsə də, daha ağır o oldu ki, İslam Peyğəmbəri mənim ölümümə fərman verib.

بانت سعاداً فقلبي اليوم متبول
مُنِيْمٌ إِثْرَهَا لَمْ يُفَدْ مَكْبُولٌ

وَمَا سَعَادُ عَدَاةَ النَّيْنِ إِذْ رَحَلُوا
إِلَّا أَعْنُ غَضِيضُ الطَّرْفِ مَكْحُولٌ
[3, s. 86].

“Yerindən ayrılmış sürməli gözlü, yaralanmış bir ceyran kimi Suadı götürüb getdilər. Könlüm buna görə elə sınıqdır ki... Könlüm, azadlıq bilməyən əzgin bir kölədir. Suad dan söküləndə köçdü buralardan” misraları ilə başlayan 57 beytlik sonuncu, qafiyə hərfi “lam” olduğu üçün “qəsideyi – lamiyyə” adlanan qəsidəsini yanıqlı avazla oxudu.

أُنْبِئْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي
وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولٌ

مَهْلًا هَدَاكَ الَّذِي أَعْطَاكَ نَافِلَةً ال
قُرْآنَ فِيهَا مَوَاعِظٌ وَتَفْصِيلٌ
[3, s. 86].

Tərcüməsi: (*Xəbər gəlidi: “Peyğəmbər, səni elə bir cəza verəcək ki!..”
Ey zavallular! İndi, ürəyimdə sonsuz bağışlanma ümidilə onun qapısındaşam.
Ondan üzür diləməyə gəldim, əfv istəməyə gəldim, çünki O sirri biləndir,
bağışlayandır.*

*O, əfvədlərin ən üstünüdür.
İçə hidayət öyüdüü ən uca gerçəklər dolu Qurani
Sənə ərmağan edən Allaha xatir, mənə düz yola gəlmə möhləti ver.)*

إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ
مُهْتَدًّ مِنْ سُبُوفِ اللَّهِ مَسْلُوفٌ
[3, s. 86]

Tərcüməsi: (*Bu vadidə öz biləyinin gücünə güvənən neçə kişidən üstün,
Şübhə yoxdur ki, Peyğəmbər, ən kəskin bir qılındır qılınclarından –
Allahın sonsuz bir qurtuluşa, nura və hidayətə alıb götürən bizi.)*

Bu beyt oxunduqda Peyğəmbər (s.ə.s.) duyğulanaraq ayağa qalxdı, üzərindəki Yəmən bürdəsini (xırqəni, xələti) əynindən çıxartdı, mükafat kimi Kəəbin çiyinlərinə atdı. Bu hadisə hamını mütəəssir etdi. Sonradan həməən qəsidə “Bürdə” adlandı.

Peyğəmbərimizin (s.ə.s.) xələti “Xırqeyi-Səədət” 124 santimetr ölçüsündədir, geniş qolludur, içi oxra – ət rəngində, üstü qara yunlu qumaşdan tikilib. Peyğəmbərin (s.ə.s.) bağışladığı xırqəni Kəəb ibn Züheyriin böyük iftixarla həmişə üzərində daşdığı nəql edilir. Peyğəmbərə məxsus hər hansı əşyanın, geyiminin böyük bioenerjisi və həmin əşyanın insan talelərinə fatal təsirləri haqqında çoxsaylı hədislər mövcuddur. Kasıb, alveri getməyən tacirə Peyğəmbərin (s.ə.s.) verdiyi xırda mis pulun müqabilində tacirin az zaman ərzində varlanması, hətta işinin çoxluğundan namazı tərək etməsi, həmin sikkəni tacirdən alandan sonra, yenidən kasıblaşması barədəki hədis məşhurdur. Peyğəmbərimiz (s.ə.s.), kürəkəni İmam Əli, qızı Fatimə, nəvələri İmam Həsən və İmam Hüseyinlə birlikdə “Ali-Əba” (Əba camaatı) adlanması bir hədisə dayaqlanır. Ali-Əba və ya Kisa hədisi – Məhəmməd peyğəmbərin əbasının altına Əlini, Fatiməni, Həsəni və Hüseyini alması və Əhzab surəsinin 33-cü ayəsini oxuması barəsindədir, başqa məzhəb mənbələrdə də həməən hədis nəql olunub. Bu məzhəbdə ən mötəbər hesab olunan Səhihi-Müslim kitabında Peyğəmbərin zövcəsi Ayişədən nəql olunur: “Bir gün Peyğəmbər kürəyində əba ilə evdən çıxdı. Onu görən Həsən yanına getdi, Peyğəmbər ona əbasının altına girməsini söylədi. Sonra Hüseyin gəldi, Peyğəmbər onu da əbasının altına aldı. Daha sonra Fatimə gəldi, Peyğəmbər onu da əbasının altına aldı. Daha sonra Əli gəldi, Peyğəmbər onu da əbasının altına aldı. Sonra peyğəmbər “Ey əhli-beyt! Allah sizdən çirkinliyi

(günahı) yox etmək və sizi tərtəmiz (pak) etmək istər!” (Əhzab surəsi, 33-cü ayə) ayəsini oxudu (Sahih-i Müslim, c.IV, s.1883, hadis.2424 (Kitab-ı Fezâil-i-Sahabe, bab-ı fezâil-i Ehl-i Beyt, 44500). Əbadakı böyül kəramətlərin olduğunu bilən Əməvilər sülaləsinin banisi xəlifə Müaviyyə bin Süfyan (602-680) Kəəb ibn Züheyrə xirqənin müqabilində 10 000 dirhəm (gümüş pul) təklif etsə də, satmamışdı. Xəlifə ancaq şairin vəfatından sonra, varislərindən 20 000 dirhəmə xirqəni satın ala bildi. Sonrakı xəlifələr də bayramlarda bu xirqəni geyərdilər. Müqəddəs miras kimi xirqə Əməvilərdən (661-750) Abbasilərə (750-1258) yadigar olaraq ötürüldü. Bir versiya vardı ki, moğollar 1258-ci ildə Bağdadı istila edərkən xələt yanıb, ancaq onun sonradan yenə meydana çıxması hamı üçün xoş xəbər oldu.

Xələt I Sultan Səlim Yavuz (1470-1520) zamanından Osmanlıların nəzarətində oldu. Bu gün həmən bürdə Türkiyə Cümhuriyyətinin İstanbul şəhərindəki Topqarı Sarayı muzeyində “Müqəddəs əmanətlər” arasında mühafizə olunur.

Poeziya və canlı danışığ dilində “xələt” sözü işlənməkdədir. 16 yaşlı Cəfər Cabbarlının 3 aprel 1915-ci ildə “Məktəb” dərgisinin 6-cı nömrəsində nəşr olunan ilk mətbu əsəri olan “Bahar” adlı şeirində “xələt” sözü keçir:

Dərələr, dağlar, ağaclar yaşıl, əlvən hər yan,

Sərbəsər xələti-ətləslə bəzənmiş gülşən.

Bu nə qüdrət ki, ona olmamaq olmaz heyran?

Xalığın qüdrəti-bihəddinə əhsən! Əhsən! [20, I c., s. 25].

Dilimizdə “xələt” xalat şəklinə düşərək, məişət və müxtəlif peşələrdə istifadə olunan üst geyim anlamındadır. “Ağ xalatlı həkimlər” ifadəsi daha çox istifadə olunur, “Şehirli xalat” adlı film çəkilib. Bəzən, poetik mətnlərdə “xələt” sözü əvəzinə “xirqə” (hırka), “əba” də işlənilir. XİRQƏ arəbcə “yamaqlı əlbəsə” deməkdir, qurama üsulu ilə müxtəlif qumaş parçaları bir-birinə tikməklə xirqə yaranırdı. Xirqələr ağ, qara, mavi olurdu. Dərvişlər toplum halda zikr edərkən xirqə geyərdi. Bu geyimi geyənlər şeyx müridi, təriqət əhli, digər müridlərin qardaşı sayılır. Xirqə geymək şeyxin müridliyinə qəbul olunmaq rəmzidir. Bu xirqəyə “xirqeyi-iradət” deyirlər. Spiritik Səma rəqsi zamanı vəcd halında xirqəni çıxarıb atırlar. Buna “Rəmyi-xirqə” deyilir. Təriqətə təzə gələnlər qara, müəyyən ruhi dərəcəyə qalxanlar mavi və ya göy, sülükunu tamamlayanlar isə ağ xirqə geyərdi [16, s. 166-167].

Dahi Azərbaycan şairi Seyid Əli Seyid Məhəmməd oğlu İmad əd-Din Nəsimi Şirvani (1369-1417) xirqə geyərək ancaq zahiri görkəmilə irfan əhli kimi görünənləri belə təqdim edir:

Qəradır geydigi, ya gög həmişə zahidin, Ya Rəbb,

Nə matəm düşmüş ana kim, tükənməz heç anın yasi? [19, s. 362].

Osmanlı şairlərindən Yenişehirli Belig Mehmed Emin (1698-1761) bir beytində buyurub:

Gök hurka gıyıp tekye-i aşkında nüuh eflak

Olmuş ezeli şevk ile abdal-i Muhammed [22, s. 152].

Şairin demək istədiyi məna budur ki, dünya yaradıldığı gündən “noh əflak” – doqquz fələk, yəni göyün sferaları Peyğəmbərimizə qulluq etməkdədir. Allah eşqiylə ibadət edən dərviş tekyə küncünə sığır. Fələklər tekyəyə, bütün səyyarə və ulduzların yerləşdiyi 7 fələk isə göy səmanı xırqə kimi geyən dərvişlərə bənzədilib. 2 fələkdə səyyarə və ulduz yoxdur. İlk gündən fələklər Məhəmməd Peyğəmbərin qulları, müridləridir fikri – dünyanın yaranmasının səbəbini izah edən bir sıra hədisi-Qüdsi ilə səsləşir.

Xələtin sinonimi “ƏBA” sözü ərəbcədir. Dərvişlərin və müridlərin geydikləri qalın və qaba qumaşdan tikilən uzun və gen əlbəsidir. Kasıbların geydiyi bəsit bir geyim olduğu üçün sufilər və dərvişlər bu əlbəsəni Fəqr aləmi və Zöhd nişanəsi olaraq geyməyi seçmişlər.

Osmanlı şairi Dərdli İbrahim (1772-1846) əba ilə bağlı yazıb:

Boş degildir, zahida, köhnə əbası dərvişin,

Dəfinələr, bilməzmişin qəsrin xərabından çıxar [21, s. 124].

Əba dərvişliyin və sufiliyin rəmzidir. Xalq əba geyən sufilərə övliya və yetkin adam nəzəriylə baxıb qayğı göstərirdilər. Bundan istifadə edən bəziləri sufi olmadıqları halda sırf qazanc məqsədiylə əba geymiş və bu qiyafəyə qarşı mənfi rəy formalaşdırmışlar. Ona görə də, el içində belə bir məsəl yaranıb:

“Əba geyən necə zındıq (Allahın yolundan çıxmış)

Qəba (qaftan) geyən necə siddiq (sədaqətli)?!”.

Əbu Həfs əl-Həddad əba əvəzinə qəba geyən Şah Sücanı görəndə “Əbada aradığımı qəbada tapdım” – demişdi. İmam Cəfər Sadiq (20.04.702–14.12.765) də inancdan çıxanlardan fərqlənmək üçün əba geyər, ancaq üstündən də qəba keçirərdi [16, s.17]

Ərəbcə خلعə “xələt” sözü, “başqasına bağışlanan bəxşiş” mənasını verir [1, s. 192]. Seyyid Cəfər Səccadi “xələt” sözünü İrfan sferasında Allahın iltifatıdır ki, salikə, yəni irfan yolçuluğuna ilk düşən şəxsə çatır kimi izah edir. [2, s. 358]

Şairlərə mükafat kimi xələtlə yanaşı, o vaxt dövriyyədə olan qızıl pul da verilərdi. 1902-ci ildə Leydendə Paris əlyazması əsasında nəşr olunmuş “Tarix” adlı kitabda İbn Bibinin 1250-ci ildə bitirdiyi əsərinin verdiyi məlumatlara görə (5, s.57-58), 1162-1225-ci illərdə Ərzincan (indi Türkiyə Cümhuriyyətinin ərazisi) hökmdarı olmuş və orada da məqbərəsi qalan Davud oğlu Məlik Fəxrəddin Bəhram şah Şeyx Nizamiyə 2263 beytlik “Məxzən ül-əsrar” (Sirlər xəzinəsi) əsərinin müqabilində 1178-ci ildə 5000 qızıl dinar göndərir. Orta yüzilliklərdə ən yüksək qələmiyyə haqqı hər beytə bir qızıl idi, hətta hər misraya bir qızıl dinar hesabı ilə verilsəydi belə, 274 artıq gəlirdi. Bundan əlavə, şah Şeyxə beş baş yəhərli və üzəngili at, beş baş yaxşı yerli qatır, ağır qiymətli daş-qaş, cəvahiratla bəzənmiş xələtlər və başqa hədiyyələr əta etmişdi. İlk əsərinin bərəkətindən, sonrakı das-

tanlarından da yüksək qələmiyyə və xələt aldığını Şeyx Nizami “İqbalnamə”nin son bölümündə yazırdı:

هنوز به پنجاه بیت از قیاس
صد اندر ترازو نهد حق شناس
هنوزم زمانه به نیروی بخت
دهد در بدامان و دیبا بتخت

(*Hənuz be pəncəh beyt əz ğeyas,
Səd əndər tərəzu nəhəd Həqq şonas.
Hənuzəm zəmanə beniruyi-bəxt,
Dəhəd durr be damano diba betəxt.*) [19, s. 228]

Tərcüməsi: Müqayisə üçün, indi əlli beytimə,
Allah tanıyan tərəziyə (tərəzinin o gözündə əsərim) yüz qızıl qoyur.
Bəxtim yar olduğu üçün indi zəmanə,
Ətəyimə dürr tökür, şahənə ipək verir.
Şeyx Nizami Gəncəvi “Şərəfnamə”də Sultan Nüsrət əd-Dinin mədhinin son beylərində yazıb:

ببخشی تو بی آنکه خاهد کسی
خزینه فراوان و خلعت بسی
(*Bəbəxşi to bey an ke xahəd kəsi
Xəzinə firavano xələt bəsi*) [4, s. 502].

Tərcüməsi: Bir kəs istənmədən də bəxşiş verirsən,
Sevinc verən xəzinələri və çoxluca xələtləri.
Şeyx Nizami sultanın səxavətini, cəmərdliyini göstərmək üçün “xəzinə” və “xələt” sözlərini eyni maddi mükafatlanma çəkisində təqdim edir. Xələt və xəzinə maddi imkanlardan başqa hər adama verilməyən böyük şərəf, ad-sandır.

630-cu ildə olmuş bürqə/xirqə/ xələt bağışlanması hadisəsindən sonra, şairlərə, alimlərə, musiqiçilərə xələt, xirqə bağışlamaq ənənəsi bütünlüklə orta yüzillikdə uzun müddət yaşadı.

Cami həmən kitabda şairlərə dua ilə bağlı bir neçə hadisə də nəql edib: “Nabiqa adlı bir şair, bir gün şeirini Rəsul – Allah – səllallahü əleyhi və səlləm – oxudu. Rəsul – Allah onun haqqında, “Allahü Təala ağzını pozmasın, dağıtmasın” – deyər dua etdi. Nabiqa yüz iyirmi il yaşadığı halda ağzından bir diş düşmedi” [15, s. 215].

Tarixi fakt kimi, onun öz xələtini cəmi bir şairə bağışladığı məlumdur. Xələt bağışlama ənənəsi yayıldıqdan sonra belə, sənətkarların bir sıra mükafatlandırma üsulları da tətbiq edilirdi. Əbül Fərəc Əli Əl-İsfəhani bin Hüseyin, bin Həşim, bin Əbd-ər-Rəhman, bin Mərvan, bin Əbdullah, bin Mərvan, bin Məhəmməd, bin Mərvan, bin Həkim bin Əbül Ass, bin Ümmə bin Əbdüş-Şəms, bin Əbd-Mənaf, Əl-Qüreyşi, Əl-Əməvi (897-967) “Kitab əl-əğani” (Nəğmələr kitabı) əsərində,

xüsusən, Bəşşar ibn Burd haqqındakı bəhisdə Abbasi xəlifələrinin zamanında şairlərin cəngüdənlər kimi xəlifə sarayında səhərə qədər növbə çəkdiqlərini yazır. Səksənib oyanan şairin ürəyindən yeni şeir eşitmək həvəsi keçirdisə, bunu növbətçi şair icra edirdi. Şeir xəlifənin xoşuna gəlirdisə, qızıl dirhəmləri ovucuyaıb şairin ağzına doldururdu. Ovardları tutana qədər şairlər qonorarını alırdı. Ağillı söz danışana “kişinin ağzından qızıl tökülür” – el misalı həmin dövrlərin yadigarıdır.

Müsəlman xalqları arasında özbəklər yüksək rütbəli alimlərə, sənətkarlara gözəl zövqlə tikmələri olan xələtlə birgə araçqın da bağışlayır. Azərbaycan musiqçilərin arqo dilində (peşə dili) bu gün də “xələt” sözü “nəmər” və “kəlvə” ilə birlikdə maddi mükafatlanma mənasını verir.

Xələt bağışlama ənənəsinə səbəb olan Kəəbin “Bürdə” qəsidəsini avropalı ərəbistlər, XVIII yüzillikdən başlayaraq alman, fransız və ingilis dillərinə tərcümə edib elmi araşdırmalar aparmışlar.

ƏDƏBİYYAT:

1. 2008. المنجد. بيروت، (Lockett. Beyrut, 2008)
2. دکتر سید جعفر سجّادی، فرهنگ اصطلاحات و تعبيرات عرفانی، تهران 1379
3. (Doktor Seyid Cəfər Səccadi, Mistik Terminlər və Təfsirlər Lüğəti, Tehran, 2000)
4. ديوان كعب بن زهير : بوابة الشعراء (Şairlər qapısı: Divan Kəab bin Zühəyr)
5. نظامی گنجوی؛ شرفنامه؛ باکو 1947
6. Nizami Gəncəvi; Şərəfnamə; Bakı 1947
7. Ka' b b. Zuhayr / Basset, R. // Encyclopedia of Islam. 2 ed: [англ.]. - Leiden: E. J. Brill, 1960-2005.
8. Arnold, T. A. «Septem Moallakat» (Лпц., 1850);
9. Ahlwardt, W. «Six ancient Arabic poets» (Л., 1870).
10. Caussin de Perceyal. «Essai sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme» (П., 1847, т. II, 527 след.).
11. Кааб бен-Зогейр // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). - СПб., 1890-1907.
12. Wolff, «Die sieben Preisgedichte der Araber», 1857
13. Michael A. Sells and M. J. Sells, Bānat Su'ād: translation and introduction, // Journal of Arabic Literature Vol. 21, No. 2 (Sep., 1990), pp. 140-154
14. Esat Ayyıldız, Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020. p.146-147.
15. Penzer, Norman Mosley. "The Harem", Chapter XI
16. Gilman, D. C.; Peck, H. T.; Colby, F. M., eds. (1905). "Kaab ibn Zuhayr" . New International Encyclopedia (1st ed.). New York: Dodd, Mead.
17. Mövlana Abdurrahman Cami “Şevahid-Ūn Nübüvvə” (Peygamberlik Müjdeleri) Hazırlayan Hüseyn Hilmi İşık, Hakikat Kitabevi Yayınları № 11, İstanbul, 2015
18. Prof. Süleyman Uludağ “Tasavvuf terimleri sözlüğü” Kabalcı Yayımevi, İstanbul, 2001
19. Ahmet Talat Onay “Eski Türk edebiyatında mezmunlar ve izahı” Milli eğitim basımevi, İstanbul, 1996

20. Quliyev H.A. Azərbaycanca ailə məişətinin bəzi məsələləri. B.: Elm, 1988, 129 s.
21. İmadəddin Nəsimi. Əsərləri. B.: Azərnaşr, 1973, 672 s.
22. Cəfər Cabbarlı. Əsərləri 4 cildə. B.: Şərq-Qərb, 2005. 288 s.
23. Ahmed Talat [Onay], Âşık Dertli: Hayatı ve Divanı, Bolu, 1928.
24. Belîğ, Divan, İstanbul 1258, s. 85, 109, 125 vd.
25. Aşiq Ələsgər. Əsərləri 2 cildə. B.: Elm, 1973, 74 s.
26. Sadakat islami Forum. URL:<http://www.sadakatforum.com/kab-bin-zuheyrin-kasidei-burdesi-t8487.0.html>

Фирудин ГУРБАНСОЙ

Доцент АНК, доктор филологических наук

ОБ ИСТОРИИ НАГРАЖДЕНИЯ ХАЛАТОМ В ИСЛАМСКОЙ ТРАДИЦИИ

Резюме: В статье рассматривается история вручения мантии (халата) в исламской культуре высокопочтенным деятелям искусств как высшей награды от правителя. Арабский поэт-классик Кааб ибн Зухайр (569-647) приехал в Медину, принял Ислам и прочел касыду-панегирик пророку Мухаммеду (мир ему и благословение) и пророк наградил его своим халатом. С тех это стало доброй традицией в исламском мире. В исследовании, написанном на основе достоверных источников, в качестве фактического материала использованы и примеры из классической поэзии.

Ключевые слова: Кааб ибн Зухайр, касыда «Бурда», халат Пророка, хырка, аба

Firudin GURBANSOY

Associate Professor of ANC, Ph.D

THE STORY OF DRESSING GOWN AWARD

Summary: The article discusses the history of presenting a mantle - a robe to highly respected artists as the highest award from a ruler in Islamic culture. The Arab classic poet Kaab ibn Zuhayir (569-647) come to Medina, converted to Islam and read the qasida- panegyric the Prophed Muhammad (peace and blessings be upon him). The Prophet awarded him with his dressing gown. Since then, it has become a tradition in the Islamic world to donate a dressing gown to poet and a highly respected artist's.

Keywords: Kaab ibn Zuhair, Qasida "Burda", the Prophet's robe, xirka, aba, dressing gown.

Rəyçilər: filologiya üzrə elmlər doktoru Fəridə Əzizova
filologiya üzrə elmlər doktoru Məleykə Hüseynova